

Kitap Değerlendirmesi / Book Review

Modern Hadith Studies: Continuing Debates and New Approaches

Belal Abu-Alabbas, Micheal Dann ve Christopher Melchert

Edinburgh: Edinburgh University Press, 2020, 227 sayfa.

Hadis ilmi, Hz. Peygamber'in söz, fil ve uygulamalarının güvenli bir biçimde rivayeti, rivayetlerin sıhhati ve anlaşılması gibi temel konulara dair kural ve kaidelerden müteşekkildir. İslâm dininin doğru anlaşılıp yaşanması dolayısıyla İslâm kültür birliğinin sağlanması noktasında Hz. Peygamber'in rolü ve önemi düşünöldüğünde ona ait her türlü haberin sıhhati son derece ehemmiyeti haizdir. Bu sebeple, hadislerin muhafazası ve rivayeti meselesi Hz. Peygamber'in vefatından itibaren gündemdeki yerini muhafaza etmiştir. İlk dönemden günümüze dek İslâm toplumunda yaşanan siyasî, sosyal, kültürel her türlü gelişme yahut gerilemede hadisler ve dolayısıyla hadis ilmi tartışma konusu olagelmıştır. Hadislerin güvenli nakli ve sıhhatinden sorumlu tutulan hadisçiler bundan ötürü zaman zaman tenkide maruz kalmıştır. Hadislere ve hadisçilere yöneltilen bu tenkitler önceleri sadece Müslüman âlimlerce yapılmaktayken yaklaşık iki asırdır hadisler ve hadisçiler birtakım Müslümanların yanı sıra Batılı araştırmacıların eleştirilerinin odağında yer almaktadır. Süregelen tartışmaların değişmeyen odağında yine hadislerin sıhhati ve rivayeti ile ilgili meselelerin yer aldığı görülecektir. Bu bağlamda *Modern Hadith Studies Continuing Debates and New Approaches*¹ adlı eser, günümüzdeki temel tartışma konularının hangileri olduğu, nasıl yürütöldüğü ve ne boyutta gerçekteştiğine dair çerçeve mahiyeti taşıyan; hem Müslüman, gayr-i müslim, hem Doğulu, Batılı çeşitli akademik gelenek ve zihin dünyasından, kültürden araştırmacıyı bir araya getiren önemli bir eser olarak dikkat çekmektedir. Bahsi geçen eser Belal Abu-Alabbas, Micheal

1 Eserin adı *Çağdaş Hadis Araştırmaları: Süregelen Tartışmalar ve Yeni Yaklaşımlar* şeklinde tercüme edilebilir.

Dann ve Christopher Melchert editörlüğünde 2020 yılında yayımlanmıştır. Eser, editörlerinden Christopher Melchert'in kısa takdimiyle başlayıp dokuz farklı yazarın son dönemlerde tartışılan hadis meselelerine dair çeşitli yöntem ve bakış açılarını yansıtan birbirinden bağımsız fakat konu bütünlüğü içeren bir tasnifle sıralanmış bölümleriyle tamamlanmaktadır. Bu çalışmada her bir bölüm eserdeki sırasıyla tek tek takdim, tasvir ve tahlil edilecektir.

Melchert esere yazdığı "Introduction"da (s. 1-7), hadisin sözlük ve ıstılah manasını verdikten sonra Avrupa dillerinde uzun zaman bu kavrama karşılık olarak Hz. İsa'nın yazı öncesi döneme ait şifâhî sözlerine kıyasla *tradition*ın kullanıldığını ancak hâlihazırda İngilizce sözlüklerde bu kelimenin *hadîth* şeklinde standartlaştığını belirtmektedir. *Traditionist* ise hadis toplayan kimse anlamında hâlâ kullanılabilir. Melchert'in yaptığı bu kavramsallaştırma hem söz konusu eseri hem de Batı dillerinde hadis ile ilgili yazılanları doğru anlamak için önemli gözükmektedir. Melchert girişte hadisin yapısı, hadis ve sünnetin dindeki yeri ve önemine de değinmektedir. Sünnetin Kur'an karşısındaki konumundan bahsettikten sonra ise sıhhat meselesinin hadis ilminde erken dönemlerden itibaren öncelikli olduğunu gerekçeleriyle birlikte anlatmaktadır. Ana hatlarıyla hadis ilmi ve meselelerine dair bu özetin ardından Melchert XX. asırda Ignaz Goldziher'in başlattığı Joseph Schacht ve G. H. A. Juynboll'un devam ettirdiği süreçte artık gayr-i müslim araştırmacıların Müslüman hadis araştırmacılarına meydan okuduğunu ifade etmektedir. Bu süreçte Batı'daki hadis araştırmacıları ve temel iddialarından bahsettikten sonra Melchert eserde yer alan dokuz makaleyi kısaca tanıtmaktadır.

Kitaptaki ilk bölüm Sofya Üniversitesi Ortaçağ Arap-İslâm Medeniyeti bölümü profesörlerinden Pavel Pavlovitch'e ait "Kunnâ nakrahu al-kitâb: Scripture, Transmission of Knowledge, and Politics in the Second Century AH (719-816 C.E)" (Biz yazmak istemezdik: Hicrî II. asırda yazı, bilginin nakli ve siyaset) (s. 9-26) başlıklı çalışmadır. Bölümde İbn Şihâb ez-Zührî'nin (ö. 124/742) "Bu yöneticiler mecbur bırakana dek bizler ilmi yazmaktan hoşlanmazdık fakat sonra hiçbir Müslümana onu yasaklamamayı uygun gördük." ifadesi incelenmektedir. Yazar, Zührî'nin Emevî hilafetiyle dostane ilişkilerine rağmen hilâfetin rivayetlerin yazılı kaydıyla ilgili politikasına yönelik olumsuz tutum içeren bu ifadesini çelişkili bulmaktadır. Ona göre ifadenin başlangıcı yazı karşıtlığı, son kısmı ise gönülsüz onay içermektedir. Yazar müşterek râvî, form-tenkidi analizinin yanı sıra yürüttüğü semantik tahliller ile bu rivayeti incelemiş, temelde isnad-metin analizi yöntemini kullanarak bir haberin en erken şeklini yeniden inşaada söz konusu tarihi tenkit yöntemlerinin işlevselliğini göstermeye çalışmıştır. Onun bütün bu tahlillerinin, akıl yürütmelerinin ve siyasi, sosyal ve tarihî yorumlarının neticesi şudur: söz konusu rivayet hicrî ikinci asrın II. yarısında Abdürrezzâk es-San'anî tarafından tedavüle sokulan iki ayrı rivayetin birleşimidir ki buna göre İbn Şihâb

ez-Zühri ilmin yazılı rivayetinden hoşlanmamasına rağmen Emevî yöneticiler onu rivayetleri yazmaya zorlamışlardır. Bu haber genellikle hadislerin şifâhî naklinden yazılı kaydına geçişe delil olarak yorumlanmıştı. Yazara göre, aslında bu haberde geçen karşıtlık Kur'an'ın yazımı ve istinsahıyla ilgilidir. Abdülmelik b. Mervân zamanında Haccâc b. Yûsuf'un üstlendiği Mushaf'ın noktalanması ve harekelenmesi projesine pek çok âlim karşı çıkmıştı ki bunlardan biri de İbn Şihâb ez-Zühri'di. Dolayısıyla yukarıda bahsi geçen cümlesinde aslında Zühri sadece *kitâb* diyerek Kur'an-ı Kerim'i kastetmekteydi. Zühri'nin mutlak biçimde kullandığı *kitâb* ifadesi Mushaf projesi başarısız olunca tartışmaya açık hale geldi. Bu cümleyi anlaşılır kılmak için Abdürrezzâk veya hocası Ma'mer *ilm* kelimesini ekledi. Böylelikle anakronistik bir biçimde Zühri'nin açıklaması hicri II. asırdaki hadislerin yazılı rivayetinin kabulü tartışmasıyla bağdaştırıldı. Abbasi döneminin başlarında da Zühri'nin bu açıklaması, Emevîlerin âlimleri sindiren zorbalıkları şeklinde ideolojik maksatlı yorumlandı. Yine yazarın iddiasına göre haberin son kısmında İbn Şihâb ez-Zühri'nin anlatımında yer alan ilim öğrenmede eşitlik kaygısı taşıyan ifade de ona ait olamaz. Arap asıllı olması dolayısıyla Zühri'nin mevâlî ile onların Arap yöneticileri arasında eşitlik savunuculuğu yaptığı düşünülemez. Yazar, isnad analizleriyle haberin bu kısmının kaynağının her ikisi de mevâlîden Abdürrezzâk veya Ma'mer'den birisi olduğunu iddia ederek rivayeti hicri II. asrın ikinci yarısına tarihlendirmektedir. Makale tedvinin önde gelen ismi Zühri'nin sıkça tekrar edilen açıklamalarını dil tahlillerinden ve akıl yürütmelerden hareketle başka bir bağlam ve manada değerlendirerek hadislerin yazılı-şifâhî rivayeti meselesini farklı bir boyutta tartışma zeminine çekmiştir. Konunun ele alınış biçimi ve yöntemi dikkat çekici olsa da tespit ve değerlendirmelerde oryantalist bakış açısı öne çıkmaktadır.

İkinci bölüm doktorasını Oxford Üniversitesi'nde tamamlayan Maroussia Bednarkiewicz'e ait "The History of the adhân: A View from the Hadîth Literature" (Ezanın tarihi: Hadis literatüründen bir bakış) (s. 27-48), başlıklı çalışmadır. Yazarın aynı zamanda doktora tez konusu olan çalışma ezan, ezanın ortaya çıkışı, ezanın başlangıcına dair hadis literatüründe yer alan rivayetleri analiz etmektedir. Yazara göre bu rivayetler Yahudi ve Hristiyanlardan etkilenecek Müslümanların kendilerine özgü bir uygulama geliştirdiklerini ortaya koymaktadır. Mukayeseli isnad-metin analizi ve hadis araştırmalarındaki metodolojik son gelişmeleri de kullanarak ezanla ilgili tüm rivayetlerden hareketle bir *proto-narrative* (ilk/ilkel-metin) inşa eden yazar, sonraki süreçte çeşitli maksatlarla farklı rivayetler inşa etmek isteyen râvilerin hep bu ilk/ilkel metni kullandığını iddia etmektedir. Neticede ise tarihi gerçeklerle düşsel anlatılar, maskelenmiş siyasî cümleler ve dinî iddiaların iç içe geçtiği çeşitli metinler ortaya çıkmıştır. Ezan ile ilgili hadisleri üç temel kategoriye ayırarak inceleyen yazar her kategorideki hadisin tahrîcini yaparak, hadislerin hem içerik hem de isnad analizini yapmaktadır. Yazar bu

analiz süreçlerini tümüyle detaylı şemalar ve şemalar içerisinde kullandığı konuşma balonlarıyla metin farklılıklarını göstererek anlaşılır kılmaktadır. Bütün bu analizlerinin neticesinde yazar, Hz. Peygamber zamanında muhtemelen ezanın tek tip ve kurumsal bir dinî tören olmayıp sadece kullanışlı basit bir ibadete çağrı mahiyetinde olduğunu ve zamanla belli bir düzende okunan tertipli bir uygulamaya evrildiğini iddia etmektedir. Bu düzenli haliyle dahi ezanın mekâna göre değiştiğini, nitekim Şiâ'nın daha uzun bir versiyon tercih ettiğini belirtmektedir. Yazara göre tüm bu süreçler hadis rivayetlerinin râviler olduğu kadar dinleyenlere, dinî ve siyasî bağlamlara göre şekillendiğini göstermektedir. Ezanla ilgili rivayetlerde çok büyük değişikliklerin uygulandığını ancak tümünde ortak bir yapının var olduğunu ve hadis külliyyatının mukayeseli analiziyle söz konusu yapının ortaya çıkarılabileceği neticesine ulaşan yazar, proto-narrative dediği bu yapının kolektif hafızayı yansıttığını ve farklı hikayeciler, râviler, fıkıh âlimleri ve tarihçiler tarafından çeşitli maksatlarla kullanıldığını ifade etmektedir. Ona göre modern teknolojinin imkânları arttıkça yani daha fazla kaynak dijital ortama aktarıldıkça benzer rivayetlerin mukayeseli analizini yapmak kolaylaşacak, böylelikle hadis kaynakları ve İslâm tarihine dair daha fazla bilgi gün yüzüne çıkacaktır.

Yukarıda anlatılan bölüm hem Batılı tarihî tenkit yöntemlerini hem de nispeten klasik hadis usulünün imkânlarını kullanarak bir hadisin rivayet sürecini incelemektedir. Bu anlamda ciddi bir emekle tüm detaylarıyla konuyu ele alması dikkat çekicidir. Mukayeseli bir yöntem izlemesi, metin mukayeselerini, isnad şemalarını, hadislerin geçtiği kaynakları ve benzeri pek çok hususu şablonlarla somutlaştırması ise konunun takibini ve anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Kullandığı tüm objektif yöntemler ve somut örneklerden hareketle elde ettiği verileri yorumlamasında ise yazarın hadislere yönelik ön yargılı tutumu ve Batılı bakış açısı kendini göstermektedir.

Kitabın üçüncü bölümü Christopher Melchert'e ait, "İbn al-Mubâarak, Traditionist" (Hadisçi İbn Mübârek) (s. 49-69) başlıklı çalışmadır. O, daha önce İbn Mübarek'in hayatı ve eserlerini ele alan Arapça ve Avrupa dillerindeki eserleri tanıtarak çalışmaya başlamaktadır. Melchert eleştirellikten uzak, tartışmalı konulara girmeyen sadece biyografik literatürdeki bilgilerden derleme oldukları gerekçesiyle Arapça yazılmış eserlerin akademik katkılarını küçümsemektedir. Avrupa dillerinde yapılan çalışmaları ise bilakis eleştirel oldukları için öven yazar bunlar arasından Feryal Salem'in çalışmasını detaylı bir şekilde ele almaktadır. Melchert bu çalışmayı Batılı bilimsel şüpheden yoksun olmak, tasavvuf literatürüne hâkim olmamak, anakronistik terminolojiyi özensiz kullanmak gibi gerekçelerle aşırı derecede hatalı bularak eleştirmektedir. Bu literatür taramasının ardından o, İbn Mübarek'i bir hadisçi olarak daha iyi anlamak için onun hadis kitaplarından rivayet edilen hadislerin sayısı ve hangi

bölgelerde kimler tarafından rivayet edildiğini coğrafi mukayeselerle, sayı ve oranlarla tespit ederek İbn Mübarek üzerinden bir hadisçiye dair bilginin genel durumunu rivayet ettiği hadislerin bir asır sonraki yani hicrî IX. asırdaki hadis eserlerindeki konumu üzerinden tespiti çalışmaktadır. İbn Mübarek'in fikhî eğilimine dair açtığı başlıkta Melchert, İbn Mübarek'in Ebû Hanife ile ilişkisini konu edinmektedir. Yazar, burada iddia edilenin aksine kaynaklardaki malumatın Ebû Hanife ile yakın ilişkisine işaret etmediğini her ne kadar Irak ekolünden olsa da İbn Mübarek'in ne Ebû Hanife'ye ne de Süfyân es-Sevrî'ye yakınlığını açıkça belirttiğini ancak rivayetleri yakından incelendiğinde fikhî meselelerde Sevrî'ye daha yakın olduğunu ortaya koymaktadır. İbn Mübarek'in zahitliğini konu edinen bir diğer başlıkta *ez-Zühd* isimli eserinden ve tasavvuf kaynaklarında ona dair bilgilerden hareketle tevekkül anlayışını tartışmaktadır. Bu bölümde tartışılan bir diğer konu ise İbn Mübarek'in İbn Lehîa gibi çok sayıda hadis aldığı kimselerden bazılarının Şii olmakla itham ediliyor olmasıdır. Melchert'e göre bu durum İbn Mübarek'in râvilerin itikadî düşüncelerine göre cerh edilmesi gerektiği fikrine katılmadığını göstermektedir. Son olarak Melchert, İbn Mübarek'e nispet edilen eserlere yer vermekte ve *el-Birr ve's-sıla* adlı eserin ona değil Hüseyin b. Hasan'a ait olduğunu kabul etmenin daha doğru olduğunu göstermektedir. İbn Mübarek'in ilmî kişiliğine ve düşüncelerine dair farklı bir bakış açısı sunan bu çalışma genel bir giriş niteliğindedir ve bazı açılardan okuyucuyu ikna etmekten uzaktır.

Jeremy Farrell dördüncü bölümde "Early Traditionist Sufis: A Network Analysis" (Erken dönem hadisçi-sufiler: Bir ilişki ağı analizi) (s.70-96), başlıklı çalışmasında erken dönemdeki muhaddis sufilardan hareketle tasavvuf-hadis ilişkisini ele alarak hadis uzmanları ile sufiler arasındaki uyum ve iş birliğini gösteren alternatif bir model ortaya koymaktadır. Yazar ayrışma/uzlaşma hipotezi adını verdiği teorisini hicrî III. ve IV. asır özelinde birbirinden farklı iki grup olan sufiler ve muhaddislerin zamanla nasıl uzlaşma sağladığını, sufilerin hadis rivayetine dâhil olarak ve hadis kitapları yazarak muhaddislere yaklaştığını, bu bağlamda bir dönüm noktası özelliği taşıyan beş sufi ve eserleri üzerinden ortaya koymaktadır.

Beşinci bölümde Ali Aghaei "The Common Link and its Relation to Hadith Terminology" (Müşterek râvi ve hadis ıstılahları ile irtibatı) adlı çalışmasında (s. 97-128) Schacht'a ait müşterek râvi kavramını yeniden inceleyerek söz konusu kavramın Müslüman hadis âlimlerince tanınan ve hadis literatüründe izi sürülebilecek bir kavram olup olmadığı sorusunun peşine düşmektedir. Zira Schacht, Müslüman hadis âlimlerinin bu olgunun farkında olduğunu söylemektedir. Juynboll da Schacht gibi Müslümanların bu kavramı bildiklerine ve garîb hadislerdeki tek râvi ile müşterek râvi arasında bağlantı olduğuna işaret etmektedir. Juynboll klasik hadis literatüründeki teknik terimleri incelediği makalesinde medâr, teferrüd/infirâd ve aynı kökten gelen *dâra/yedûru alâ* ve

teferrada/infarada binin müşterek râvi ile arasında sıkı bir bağ olduğunu iddia etmektedir. Buradan hareketle Aghaei, garîb (s. 99-102), mütâbi, şâhid ve i'tibar süreci (s.103-104), teferrüd ve şâz, münker ile irtibatı (s. 104-106), hadisin medârı (s.106-107), “medâr” teriminin kullanımı (s. 107-11), medârların nesli ve garîb hadisin hükmü (s. 112-114) ve son olarak medâr ile müşterek râvi asında irtibat (s. 114-116) başlıkları altında konuyu inceleyerek hadis âlimlerinin söz konusu kavramları nasıl ve ne maksatla kullandığını örnekleriyle anlatmaktadır. Araştırmalarının neticesinde yazar hadis ilminde aslında müşterek râviye denk gelecek şekilde medâr teriminin kullanılabilceğini iddia etmektedir. Hâlbuki 2004 yılında “The Common Link and Its Relation to Madâr” adlı makalesinde Halit Özkan medar teriminin klasik hadis literatüründe kullanımını inceleyerek Juynboll’un yukarıda bahsi geçen iddialarının yanlışlığını ortaya koymuş ve bu iki terimin birbirine denk olmadığını öne sürmüştü.² Özkan’ın söz konusu çalışmasına ve iddialarına bu makalede genişçe yer veren yazar Özkan’ın eleştirilerinin yeterli ve ikna edici olmadığını tek tek ele alarak göstermeye çalışmaktadır. Bu noktada yazar Özkan’ı erken ve geç dönem hadis âlimlerine göre medâr teriminin kullanımının farklılaştığını kavrayamamakla itham etmekte ve medârın erken dönemlerde ıstılah manasıyla kullanımının yaygın olmadığını, daha çok sözlük anlamıyla kullanıldığını örnekleriyle açıkladıktan sonra IV. ve V. asırda hadis âlimleri ve münekitleri arasında medârın ıstılah manasıyla kullanımının yaygınlaştığını söylemektedir. Ona göre Özkan’ın çalışmasının en ciddi problemi ise müşterek râviyi Schacht ve Juynboll’un yorumuyla sınırlamasıdır. Hâlbuki bu olgunun başka izahları da vardır.

Çalışmada yazar, Batılı çalışmalarda ve klasik hadis literatüründe medar olgusunun farklı yorumlarını mukayese ederek ve terimin kavramsal analizini ortaya koyarak müşterek râvinin hadis ilmindeki medâra denk geldiğini ispat etmeye çalışmaktadır. Klasik hadis usulü kaynaklarını ve yazarlarının açıklamalarını da kullanarak Batılı araştırmacılar ve Müslüman hadis âlimleri şeklinde iki farklı paradigmaya ve buradan hareketle olgu-yorum farklılığına işaret eden yazar daha fazla hadisin isnad şeması çizildiğinde bu ikisi arasındaki benzerliğin somutlaşacağını öne sürmekte ancak makalede hiçbir şekilde şema kullanmamaktadır. Makalede en çok dikkat çeken husus yazarın müşterek râvi ile medârın aslında aynı olduğunu delillendirirken yaptığı olgu/yorum ve paradigma ayrımıdır. Zira konuyla ilgili Türkiye’de yapılan ilk ve en kapsamlı *Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi* adlı eserinde Fatma Kızıl, daha önce benzer şekilde klasik İslâmî ve oryantalist paradigma olmak üzere iki farklı paradigmanın varlığını tespit ederek temel ilkelerinden detaylı bir biçimde bahsetmiştir.³

2 *Islamic Law and Society*, 11/1 (2004): 42-77.

3 Paradigma farklılığının aynı olguya dair bambaşka netice ve yorumlara ulaştırdığına

Sonraki bölüm Mutaz al-Khatib'in "Hadith Criticism Between Traditionists and Jurisprudents" (Hadisçiler ile Fıkıhçılar Arasında Hadis Tenkidi) (s. 129-150), başlığını taşımaktadır. Yazar, klasik hadis ilminde metin tenkidinin varlığı, yeterliliği veya yetersizliği meselesinin modernistlerin etkisiyle XX. asır boyunca Müslüman âlimler arasındaki en yoğun tartışmalardan biri haline geldiğini düşünmektedir. Bu bölümde muhaddisler ile usulcüler arasındaki metin tenkidi teorisinin ve pratiğinin mukayeseli analizini sunan yazar söz konusu tartışmaya katkı sunmaktadır. Böyle mukayeseli bir bakış açısından incelendiğinde metin tenkidiyle ilgili pek çok yeni mesele ortaya çıkmaktadır. Söz konusu çalışma bahsi geçen bu iki grup arasındaki metin tenkidinin muhtevası ve ne oranda birbiriyle örtüştüğü yahut metin tenkidinin fıkıh mezheplerine göre hangi açılardan farklılaştığı sorularına cevap aramaktadır.

"Hadis münekkitlerinin metin tenkidi kriterleri" başlığında yazar (s.130), hadis münekkitlerinin metin tenkidi uyguladığını ve bu sayede farklı türlerde problemlili hadis tespit ettiklerini ifade ettikten sonra hadis usulünde önemli yer tutan beş kategoriden bahsederek bunları özetlemektedir. En yaygın illet türlerinden olan bu beş kategoriye teferrüd illeti (münker, teferrüd, garib ve şâz), ziyâde illeti, muhalefet illeti, ihtilâf, galât şeklinde sıralamaktadır. "Usulcülerin kriterleri başlığında" ise (s. 131) usulcülerin metin tenkidi için belirledikleri yedi kriteri özetleyen yazar, hadis münekkitleri ile fıkıhçıların hadis külliyatına farklı maksatlarla yaklaştıklarına işaret etmektedir. Hadisçiler temelde bir haberin Hz. Peygamber'e güvenli bir şekilde ulaşmış olup ulaşmadığıyla yani sıhhatiyle; usulcüler ise ağırlıklı olarak otoritesi yani amel edilebilirliği ile ilgilenmektedir. Yazara göre sıhhat ve otorite meselesi açıkça birbiriyle örtüşse de hadis münekkitleri ile usulcüler bunları aynı kabul etmemiştir. Sahih hadisle amel noktasında farklı düşünmüşlerdir. Aralarındaki en büyük anlaşmazlık ise âhâd haberlerin otoritesi meselesinde gerçekleşmiştir.

Yazar bu bölümde özetle klasik İslâm âlimlerinin hadisleri değerlendirirken metin tenkidini ihmal ettikleri iddiasının aşırı genellemeci, farklı alanlar incelenmeden yapılmış aceleci bir yargılama olduğunu düşünmekte ve İslâm âlimlerinin metin tenkidi yaptıklarını ispata çalışmaktadır. Ona göre Şâfiî ve Hanbeliler dahi akla aykırı hadislerin kabul edilemez olduğunu belirtmektedir. Öte yandan hadis münekkitleri şeklen sahih görünen haberlerdeki mantıkî ve tarihî tutarsızlıkları göstermekten çekinmezler. Dolayısıyla klasik hadis literatürü yakından incelendiğinde hadis münekkitlerinin isnad ve metni eş zamanlı sorguladıkları görülecektir. İsnad ve metin tenkidi hadis münekkitlerince iç içe

dair detaylı bir inceleme ve somut örnekleri için bkz. Fatma Kızıl, Müşterek Râvi Teorisi ve Tenkidi, (İstanbul: İsam Yayınları, 2019).

geçmiş, birbirini tamamlayan ve biri diğeri hakkında bilgi veren süreçlerdir. Hadis âlimlerinin uyguladığı böylesi mukayeseli yöntemler aynı zamanda onların mantıkî ve tarihsel çelişkileri yakalamalarını da sağlamıştır. Müslüman âlimlerin özellikle de hadisçilerin metin tenkidi uyguladıklarını tahkik eden bu çalışma iki farklı disiplinden gelen âlimlerin metin tenkidine dair düşüncelerine ve yöntemlerine işaret eden bolca malzeme ve teorik bilgi sunmaktadır. Ancak bu teorik bilgiyi destekleyen metin tenkidi örneklerine makalede yer verilmemesi bahsedilen farklılaşmanın boyutlarını anlamayı zorlaştırmakta ve araştırmanın ikna ediciliğini azaltmaktadır. Bölüm konuyla ilgili Batı dillerinde yapılan çalışmaların mahiyeti ve iddiaları düşünüldüğünde alana önemli bir katkı sunmaktadır. Öte taraftan metin tenkidi ile ilgili Türkçe hadis literatürü göz önünde bulundurulduğunda yeni ve orijinal bilgiler içerdiğini söylemek güçtür. Ülkemizde hadis alanında yapılan çalışmaların mahiyet, nicelik ve nitelik bakımından çok daha ileri düzeyde olduğunu hatırlatmak gerekir. Nitekim azımsanmayacak sayıda hadis araştırmacısı İngilizce bilmekte ve söz konusu literatürü takip edip bu bağlamda özgün çalışmalar üretebilmektedir. Ancak bahsi geçen bu çalışmalar genellikle Türkçe muhataplarla sınırlı kalmaktadır ve uluslararası platformlarda yeterince varlık gösterememektedir. Bu bağlamda Batılı araştırmacıların Türkçeye hak ettiği değeri vermemeleri yahut Türk akademisyenlerin sınırlı sayıda yabancı dilde makale yayımlamalarının temel sebepleri teşkil ettiği söylenebilir.

“Hadith Criticism in the Levant in the Twentieth Century: From Zâhir al-isnâd to ‘Ilâl al-ḥadīth” (XX. asırda Doğu Akdeniz’de Hadis Tenkidi: Zâhiru’l-isnâddan ilelü’l-ḥadīse (s. 151-170), isimli bölümde Ahmad Snobar, Doğu Akdeniz’de (Lübnan, Suriye, Ürdün) öne çıkan hadis âlimlerinden hareketle hadis tenkidindeki başlıca ekol ve yaklaşımları hadislerin sıhhatini tespit yöntemlerine odaklanarak incelemektedir. Zira ona göre hadis ilminin önemli merkezlerinden olan Akdeniz’deki bu ekolleri anlamak İslâm dünyasında hadis tenkidinin gelişimini anlamak için önemli bir vesiledir. Bu bölümde yazar hadis tenkit metodlarına göre âlimleri tasnif ederek üç temel ekol tespit etmekte ve bu ekollerin önde gelen isimlerini, onların düşüncelerini ve tenkit yöntemlerini tasvir etmektedir. Bu ekollerden ilki zâhiru’l-isnâd dediği isnadın zahirine ve hadis usulü kitaplarının kurallarına bağlılığa odaklanan yaklaşımdır. Bu ekolün temsilcisi Selefî âlim Nâsırüddin el-Elbânî’nin (1914-1999) eserlerinden ve düşüncelerinden bahseden yazar (s. 152-160) zâhiru’l-isnâd ekolünün temel yaklaşımının râvinin liyakatine göre rivayetlere hüküm vermek olduğunu belirtir. Buna göre râvi sika ise hadis sahih, sadûk ise hasen, zayıf ise zayıf diye değerlendirilmektedir. Elbânî’nin bu hususta Ahmed Muhammed Şakir’den etkilendiği ve sadece bir kere karşılaştıkları halde onun bu konudaki en önemli selefi olduğu tespiti dikkat çekicidir. Ayrıca yazar Elbânî ve fikirleri ile ilgili önemli

tespit ve değerlendirmeler yapmaktadır. Bunlardan bazıları şöyledir: Elbânî zayıf ve uydurma hadislerin Müslüman toplumuna olumsuz etkilerinden bahseden bir dizi makale yazdıktan sonra sahih hadislere odaklanan serilere başlamıştır. Daha çok tartışmalı konuları ele alması onun mesajının yaygınlaşmasını kolaylaştırmış ve toplumun genç kesiminin dikkatini çekmiştir. Böylece mesajı ve düşünceleri Akdeniz’de çok hızlı bir biçimde yayılmıştır. Özellikle de onun Kur’an ve sünnete tutunma, klasik fıkıh mezheplerini red gibi selefi düşünceleri taraftar bulmuştur. Hadis tenkidi onun bu çağrısının çok önemli bir parçasını teşkil etmekteydi. Elbânî çok sayıda hadisin tahririni yapmıştı ve kendi zamanında benzeri görülmemiş bir sayıda hadisin sıhhatini tespit etmişti. Zayıf ve sahih hadislerle ilgili makaleleri sonradan yayımlanmış geniş bir hadis ansiklopedisinin temelini oluşturmaktadır. Yazara göre onun çalışmaları on yıllardır hadis tenkidi sahasına hükmetmektedir. Onun yazıları yıllarca Arap dünyasındaki âlimler ve araştırmacıların referans noktası olmaya devam etmiştir.

Bölümün bir diğer başlığı “Hadisçi ekolünde hadis tenkidi” (s. 160-162) şeklindedir ve ekolün önde gelen isimleri Abdülfettâh Ebû Gudde (ö. 1997) ve Nüreddîn İtır olarak tespit edilmektedir. Yazar Ebû Gudde ve İtır’ın farklı itikâdî mezhebi takip etseler de neredeyse tam olarak Elbânî ile aynı hadis tenkit metodunu uyguladıklarına ve onun gibi râvi merkezli yaklaşımı takip ettiklerine işaret etmektedir. Bölümün son kısmında yazar Akdeniz’de karineler ekolü başlığında (s. 163-165) üçüncü bir ekolden bahsetmektedir. Hadisleri tenkit ederken karineleri esas alan bu ekolün önde gelen temsilcileri ise Hamza el-Melibârî, Hatim el-Avni ve Abdullah es-Sa d’tır. Bu âlimlerin her biri selefidir ancak Elbânî’nin hadis tenkit yöntemine tamamen muhaliftirler. Bu ekol hadis usulünün hadislere hüküm vermede tümüyle veya çoğu zaman uygulanabilir olduğunu düşünmez. Bunun yerine esas olan her bir hadisin taşıdığı karînelerdir. Bu ekolün en temel söylemi rivayetlerin râvisine göre değil, râvinin rivayetlerine göre değerlendirilmesinin gerektiğidir.

Ekolün önde gelen ve Akdeniz’de en etkili ismi 1996’da Ürdün’e taşınıp Ürdün Üniversitesi’nde dört yıl ders veren Hamza el-Melibârî’dir. O, Elbânî ve diğerlerini sert bir şekilde açıkça isimlerini vermeden eleştirmektedir. Yazarın tespitine göre Said Hemmâm ve Hamza el-Melibârî hızla zâhiru’l-isnâd ekolünün yerini alarak Akdeniz’de ve Orta Doğu’da egemen ve etkin hale gelmiş gözükmektedir. Zira son zamanlarda Akdeniz’deki üniversitelerde profesörler arasında en yaygın eğilim bu ekolün temsil ettiği ilel yaklaşımına dayalı tenkit yöntemini kullanmaktır. Aynı şekilde hadis âlimleri ve onların tenkit yöntemleriyle ilgili çok sayıda araştırma yapılmaktadır.

Özetle bu bölümde yazar Akdeniz’de hadis tenkidi ilminin tarihî serüveninden bahsederek XIX. asrın başından Osmanlı’nın geç dönemi, Arap

Rönesansı'na kadarki süreci tamamen durağan bir dönem olarak niteleyerek, modern dönemde hadis tenkidini ihya edenin Elbânî olduğunu söylemektedir. Son dönem hadis tarihine dair önemli bilgi, tespit ve değerlendirmeler içeren bu bölüm konusu itibarıyla özgün ve dikkat çekicidir. Bu anlamda çalışmanın literatürdeki önemli bir boşluğu doldurduğu söylenebilir. Öte yandan konunun ağırlıklı olarak Elbânî özelinde ele alındığı da belirtilmelidir.

Bir sonraki bölüm ise son dönem hadis tarihini başka bir İslâm coğrafyasından hareketle ele almaktadır. "The Reception and Representation of Western Hadith Studies in Turkish Academe" (Türk akademisinde Batılı hadis araştırmalarına dair algı ve onun alınması) (s.171-190) isimli çalışmasında Fatma Kızıl, bir yandan Cumhuriyet tarihinden itibaren hadis ilminin geçirdiği süreci bu alanda yetişen hocalar, yaptıkları akademik çalışmalar üzerinden anlatırken bir yandan da bu süreçte Oryantalizmin ve Oryantalistlerin söz konusu kişiler ve eserleri üzerindeki tesirlerinin izini sürmektedir. Kızıl, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde başlayıp sonraki süreçte hızla devam eden Türkiye'deki Batılılaşma hareketi ve bunun genelde eğitim özelde hadis ilminin öğretimi üzerindeki etkilerini ortaya koyduğu bir girişle bölüme başlamaktadır. Bölüm, (2000'ler öncesi İlahiyat fakültelerinde hadis hocaları ve oryantalizm) (s.172-174), (Ankara İlahiyat Fakültesi) (s.174-179), (2000'lerden sonra İlahiyat fakültelerinde hadis araştırmacıları ve oryantalizm) (s.177-179), (Akademik gruplaşmalar ve tartışma konuları) (s.179-182) şeklinde tercüme edilebilecek olan dört alt başlık ihtiva etmektedir. Yazara göre Türkiye Cumhuriyet tarihinde Batılıların görüş ve düşüncelerinin açıkça dillendirildiği dolayısıyla oryantalizm tesirinin açıkça görüldüğü ilk çalışma hadisçi olmayan ve hadisle ilgili başka çalışması bulunmayan Zakir Kadiri Ugan'a (ö. 1954) aittir.⁴ Bölümde Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesine özel bir başlık açıldığı görülmektedir. Bunun muhtemel iki sebebi olmalıdır: Birincisi; Türkiye'de ilk hadisçi neslini yetiştiren bundan dolayı hocaların hocası şeklinde anılan merhum Tayyib Okıç'ın (ö. 1977) buradaki ilk hadis kürsüsünü kurmuş olması. İkincisi; Batı dillerine hâkim ve bu dillerde yazılmış çalışmalardan haberdar olan Okıç'ın de teşvikiyle bu fakültede oryantalistlerin çalışmalarını takip eden ve yabancı dil bilen hadis araştırmacılarının ve ileride bahsedileceği üzere modernist bir ekolün varlığı. Bölümde her ne kadar son zamanlarda Batılı çalışmalara artan bir ilgiden bahsedilse de ele alınan isim ve eserlere bakıldığında Türkiye'deki hadis çalışmaları ve oryantalizm dendiğinde akla gelen araştırmacı ve eser sayısının hâlihazırda hâlâ yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Kızıl son olarak Türkiye'de hadis

4 Bahsi geçen çalışmanın künyesi şöyledir: Zakir Kadiri Ugan, "Dinî ve Gayrı Dinî Rivâyetler -Birinci Kısım: Gayr-ı Dinî Rivayet-", *Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, I/ 4 (1926): 132-210.

alanında hâkim üç ana ekolden bahsederek (İstanbul merkezli gelenekçi, Ankara merkezli modernist ekol ve Kur'ancılar) bu ekollerin temel bakış açılarına ve düşüncelerine yer vermektedir. Türkiye'deki hadis araştırmalarına dair güzel bir çerçeve sunan çalışma bir önceki bölümde bahsedildiği üzere hem genel olarak son dönem hadis tarihi çalışmalarına hem de Türkiye'deki mevcut birikimin uluslararası akademide bilinirliğine bir katkı olarak da değerlendirilebilir. Türkiye'deki hadis çalışmalarının Batı'da bilinir olması meselesinin özellikle altı çizilmelidir. Zira Batı'da halen İslâm dendiğinde akla yalnızca Arapça gelmektedir. Dolayısıyla bu durum İslâmî ilimlerle ilgili çalışmaların sadece bu dilde yapıldığı algısına neden olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'deki özel olarak hadis genel olarak İslâmî ilimlerle ilgili azımsanmayacak sayıda ve mevcut tartışmalara önemli açılımlar sağlayacak nitelikte çalışmaların Batı'da tanınması akademiye ciddi bir mesafe kazandıracaktır.

Kitabın son bölümü Michael Dann'e aittir. "Can Different Questions Yield the Same Answers? Islamic and Western Scholarship on Shi'i Narrators in the Sunni Tradition" (Farklı sorular aynı cevaplara ulaştırabilir mi? Sünnî gelenekteki Şii râvilerle ilgili İslâmî ve Batılı çalışmalar) (s. 192-214), başlıklı makale Sünnî gelenekte Şii yahut Şia sempatic olarak nitelenen râvilerin durumlarını ele almaktadır. Yazar makalede Sünnî hadisçi çevrelerinde Şii râvilerin yaygınlığı meselesi; Ortaçağ Sünnî yazarların Şii tasniflerinin doğruluğu ve bu çevreye yakınlıkları; Sünnî hadis ilminde benimsenen uydurmacılardan rivayetle ilgili teorinin ilk müdevvinlerin uygulamalarıyla hangi oranda örtüştüğü şeklinde üç soruya cevap aramaktadır. Dann, makalede bu üç konuyu Müslüman araştırmacıların çalışmalarından derlediği bilgilerle aydınlatmakta ve bu çalışmaların katkılarına detaylı bir şekilde yer vermektedir. Yazarın makalede cevabını aradığı birinci soruyla ilgili referansta bulunduğu isim Türk bir akademisyen olması hasebiyle dikkat çekmektedir. Yazar Enes Topgül'ün "Erken Dönem Hadis Çalışmalarında Şii İthamları" adlı yüksek lisans çalışmasından ve çalışmanın sonuçlarından özetle bahsetmektedir. Bu bağlamda Dann, söz konusu araştırmanın sahasında yapılan en kapsamlı ve derin çalışma olduğundan övgüyle bahsederken yayımlanmamış olması ve özellikle hadis alanında yaygın olmayan bir dilde yazılmış olması meselesine değinmektedir. İkinci soruyla ilgili Dann, geç dönem Sünnî âlimlerin Şii tanımlarının muhtevasının dar olması dolayısıyla çoğu hadis râvisini kapsadığını iddia eden Sünnî münekkitler İbn Akil ve el-Gumârî'yi referans göstermektedir. Üçüncü soruyla ilgili ise klasik dönemde bid'at ehlinden hadis rivayetinin şartlı kabul edildiğini iddia eden daha yakın zaman âlimlerinden selefi el-Avni'den bahsedilmektedir. Neticede Dann, konuyla ilgili çalışmaları ve temel iddialarını özetleyerek bu çalışmaların Sünnî hadis rivayetinde Şii râvilerin yaygın olduğuna işaret ettiğini tespit etmektedir.

Tasvirine yer verdiğimiz dokuz makaleden oluşan bir editörlük çalışması

olan kitap Batı'daki hadis araştırmalarının güncel durumunu ortaya koymasından son derece önemlidir. Öte yandan kitabın başlığında vaat edilen yeni yaklaşımların neler olduğunu tespit etmek ise güçtür. Zira makalelerde öne çıkan yöntem değil paradigma farklılığı gibi gözükmektedir. Eserdeki ilk makalenin konusunun İslâm'ın erken dönemlerinde yazının durumu ile ilgili olması tesadüf olmasa gerektir. Kitabın başlığındaki *continuing debates* (süregelen tartışmalar) ifadesinden de anlaşılacağı üzere erken dönemden itibaren hadislerin yazılı rivayetinin varlığı meselesinin Batı'da halen tartışıldığı ve yazının nispeten geç dönemlerde başladığının ispata çalışıldığı görülmektedir. Bu meselenin Batı'da halen tartışma konusu olması Melchert'in de kitaba yazdığı girişte (s. 4) isabetle ifade ettiği gibi hadislerle ilgilenen Batılı araştırmacıların sayısının azlığından dolayı mevcut tartışmalarla ilgili gelişme ve ilerlemelerin yavaşlığındadır. İkinci makale ise dijital beşerî bilimlerin imkânlarını tarihin eski çağlarını aydınlatmada kullanmanın güzel bir örneğini sunması bakımından önemlidir. Çalışma hem kullandığı klasik ve modern tenkit yöntemleriyle hem de şemalarla detaylı ve mukayeseli bir anlatım sunarak okuyucuyu ikna etmektedir. Dördüncü ve beşinci, altıncı ve dokuzuncu bölümde yer alan makaleler tasvirî çalışmalar olup tespit ve tahlil bakımından yetersiz görünmektedir. Özellikle al-Khatib ve Kızıl'a ait bölümler yakın dönem hadis tarihiyle ilgili önemli tespit ve değerlendirmeler sunmaktadır. Anlaşılan o ki bu iki bölümde ele alınan coğrafya son dönem hadis tarihiyle ilgili önemli isimlerin önemli çalışmalarına, farklı düşünce ve ekollere şahitlik etmektedir. Öte yandan kitapta Müslüman ve gayr-i müslim çeşitli milletlerden araştırmacılara yer verilmiş olması konuların farklı bakış açılarıyla ele alınmasına imkân sağlayarak objektifliğin temin edilmesine katkı sağlamaktadır. Eserin bu yöntemi bir kez daha ortaya koymaktadır ki klasik hadis usulünü ve ilimlerini derinlemesine ve detaylı bir biçimde kavramak pek çok soruya ve soruna çözüm getirecektir.

Dilek Tekin

(Doktor Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
dmuhaddise@gmail.com, orcid.org/0000-0002-6445-9414)